

ВІДГУК
офіційного опонента, доктора педагогічних наук,
кандидата психологічних наук, доцента,
завідувача кафедри спеціальної педагогіки
Харківського національного педагогічного університету імені
Г. С. Сковороди
Коваленко Вікторії Євгенівни
на дисертаційне дослідження Усатенко Ганни Володимирівни
«Асистована комунікація як чинник прив'язаності в дитячо-батьківських
стосунках»,
поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 053 – Психологія,
(спеціалізація – соціальна психологія; психологія соціальної роботи)

Актуальність теми дослідження. Основною рушійною силою, джерелом й умовою розвитку та соціалізації дитини є якість і емоційне забарвлення дитячо-батьківських стосунків. Саме прихильність батьків до дитини має суттєвий вплив на формування ставлення до себе й світу, визначає спрямованість майбутніх соціальних контактів.

Порушення комунікативної діяльності, які входять до структури психічного та мовленнєвого дизонтогенезу, призводять до труднощів вербальної комунікації, викривлення системи соціальної взаємодії, ускладнюють дитячо-батьківські стосунки. Водночас невербальні компоненти спілкування (в контексті альтернативної та допоміжної комунікації) виступають засобом компенсації порушень комунікативного розвитку дітей, сприяють гармонізації процесу їх соціалізації (Н. Баль, Г. Лопатіна, І. Марченко). Це зумовлює необхідність цілеспрямованого системного вивчення прив'язаності у дитячо-батьківських стосунках у сім'ях, які виховують дітей із порушеннями комунікативної діяльності, і розробки психологічних засад, спрямованих на її оптимізацію шляхом використання асистованої комунікації. На основі ґрунтовного аналізу різноманітних наукових джерел за тематикою дисертаційного дослідження Г. В. Усатенко переконливо доведено, що нині існує нагальна потреба проведення міждисциплінарних досліджень ефективної підтримки сімей, де зростають діти, які мають порушення комунікативної діяльності.

Ступінь обґрунтованості наукових положень і висновків, сформульованих у дисертації.

Оцінюючи ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації Г. В. Усатенко, слід зазначити, що значною мірою вона забезпечується структурою роботи та її логічною цілісністю, в якій матеріал викладений послідовно, а також розкрита проблема, визначена у дослідженні. Сформульована мета дослідження роботи узгоджується з найважливішими питаннями соціальної психології та психології соціальної роботи, оскільки полягає у вивченні особливостей прив'язаності у дитячо-батьківських стосунках у сім'ях з дітьми з порушеннями комунікативної діяльності, де використовується асистована комунікація, та створення рекомендацій з покращення взаємодії батьків і дітей, соціально-психологічного супроводу сімей, програми навчання батьків навичкам асистованої комунікації, що сприятиме соціально-психологічній підтримці батьківства.

Стиль викладу й аналізу проміжних і кінцевих результатів дослідження, наукових положень і висновків є обґрунтованим на теоретичному і методологічному рівнях. У вступі чітко сформульовані суперечності, що увиразнюють актуальність досліджуваної проблеми. Методологічно правильно сформульовано мету, завдання, визначено об'єкт і предмет дослідження, розкрито його концептуальні положення та наукову новизну, схарактеризовано методи дослідницького пошуку та практичне значення одержаних результатів. Відображено інформаційні відомості про апробацію, впровадження результатів дослідження, публікації; конкретизовано особистий внесок у працях, написаних у співавторстві.

Структура дисертаційного дослідження є вмотивованою, чітко простежується логіка викладу теоретичних засад означеної проблеми й експериментального доробку дисертантки.

Дисертація складається з анотацій українською та англійською мовами, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (158 найменувань,

із них 76 – англійською мовою) та 5 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 220 сторінок, основний зміст роботи викладено на 154 сторінках. Робота містить 25 таблиць і 14 рисунків, які займають 14 сторінок. Додатки у кількості 8 розміщені на 19 сторінках та включають 4 таблиці.

У першому розділі «Теоретичні засади дослідження комунікації як чинника прив'язаності у дитячо-батьківських стосунках» дисертанткою висвітлено концепції прив'язаності, особливості прив'язаності у сім'ях дітей з порушеннями комунікації, визначено психологічні особливості асистованої комунікації як засобу спілкування. Висвітлено емоційні характеристики надійної прив'язаності, що включають у себе бажання контакту, небажання розставання (сепарації) та комфорт у стресових ситуаціях. Визначено такі параметри прив'язаності як: конфліктність і близькість в дитячо-батьківських стосунках, які реєструються через спостереження батьків.

У другому розділі дисертації представлено методологію та програму емпіричного дослідження асистованої комунікації та прив'язаності в дитячо-батьківських стосунках, що складається з підготовчо-апробаційного та основного етапів. Охарактеризовано технологію проведення формувального експерименту, описано характеристики вибіркової сукупностей, проаналізовані загрози валідностей. Проведено авторську адаптацію опитувальників Short Version of the Family Impact of Assistive Technologies Scale Form (FIATS AAC 38, SF) та Child-Parent Relationship Scale – Short Form (CPRS-SF). Адаптація включала такі етапи: здійснення послідовних перекладів та адаптацію опитувальників до етнолінгвістичних особливостей популяції із залученням респондентів, фахівців з АДК та за погодженням з правовласниками методик.

У третьому розділі «Визначення особливостей впливу асистованої комунікації на дитячо-батьківські стосунки в сім'ях» представлено результати дослідження, динаміку змін комунікативної діяльності і прив'язаності під впливом використання засобів альтернативної і додаткової комунікації. Визначені типові ситуації спілкування, які виникають на початку використання допоміжної

комунікації, наведено практичні рекомендації для фахівців, що здійснюють соціально-психологічний супровід сімей з дітьми, які мають порушення комунікативної діяльності для покращення взаємодії в сім'ях.

Висновки дисертаційної роботи відповідають поставленій меті та завданням, у цілому відображають результати проведеного теоретико-експериментального дослідження. Визначено вплив використання асистованої комунікації на прояви прив'язаності батьків та дітей, а саме конфліктності та близькості у стосунках. Встановлено, що введення асистованої комунікації сприяє зменшенню ригідності, усталеності комунікативних реакцій, сприяє розвитку гнучкості й адаптивності системи комунікативних проявів.

Наукова новизна одержаних результатів, їх значення для науки й практики. Результати, отримані авторкою у процесі наукового пошуку, безперечно, мають значення для розвитку вітчизняної науки і практики, що полягає в тому, що:

вперше визначено вплив використання асистованої комунікації на прояви прив'язаності батьків та дітей, а саме конфліктності та близькості у стосунках. Створено та охарактеризовано типологію психологічних проблемних ситуацій спілкування в дитячо-батьківських стосунках в сім'ях з дітьми з порушеннями комунікативної діяльності, зумовлених віковими потребами дітей, у тому числі комунікативними, а саме: ситуації спілкування, проявів потреби у любові і належності, ігровій діяльності; ситуації регуляції поведінки дитини батьками. Описано системні зміни спілкування дитини з батьками при використанні асистованої комунікації за параметрами: загальна комунікативна поведінка, комунікація щодо навчання, безпека, самостійність і особистісне спілкування, соціальна гнучкість та потреба у нагляді за дитиною;

поглиблено уявлення про соціально-психологічні особливості спілкування з використанням асистованої комунікації та знання про соціально-психологічний супровід взаємодії дітей та батьків за допомогою асистованої комунікації;

додовнено розуміння комунікації та прив'язаності у дитячо-батьківських стосунках у цілому

Практичне значення результатів дослідження полягає у можливості використання практичними психологами та педагогами результатів емпіричного дослідження при використанні допоміжної комунікації для асистування процесу взаємодії в сім'ях, які виховують дітей з порушеннями комунікативної діяльності. Перекладені та адаптовані авторкою діагностичні методики «Шкала дитячо-батьківських стосунків. Коротка форма» (CPRS-SF) (Driscoll & Pianta, 2011) та «Скорочена форма опитувальника впливу використання альтернативних технологій на сім'ю» (FIATS AAC 38, SF) дозволяють виявити особливості внутрішньосімейної взаємодії, ступінь виразності потреби дитини в нагляді, виявлення функціонування дитини та сім'ї за показниками: поведінка, спілкування, задоволеність, виконання діяльності, освіта, самозабезпеченість, соціальна універсальність, допомога, енергія, сімейні ролі, фінанси, безпека, нагляд. Отже, рецензована дисертаційна робота має достатню наукову новизну й практичну значущість.

Повнота викладення основних положень дисертації в наукових публікаціях. Виконання всіх етапів дослідження має достатній науковий рівень. Надійність і достовірність результатів забезпечується багатоплановим теоретичним та емпіричним аналізом проблеми, застосуванням комплексу теоретичних, емпіричних і статистичних методів дослідження, релевантних меті та завданням дослідження.

Матеріали дослідження апробовано на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, а його результати висвітлено у 7 публікаціях, з них 2 статті – у наукових фахових виданнях, 1 стаття в періодичних закордонних виданнях, 3 тези доповідей у збірниках матеріалів конференцій, 1 навчально-методичному посібнику. Отже, дисертантка виконала вимоги Міністерства освіти і науки України щодо публікації результатів дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 – Психологія.

Дотримання академічної доброчесності, відповідність анотації основним положенням дисертації.

Аналіз тексту дисертаційного дослідження та його висновків, результати перевірки роботи на академічний плагіат засвідчують дотримання Г. В. Усатенко загальних стандартів і вимог академічної доброчесності. Всі посилання в роботі оформлено відповідним чином. Анотація до рецензованої дисертаційної роботи в повній мірі відображає зміст і результати наукового дослідження.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту роботи

Поряд із позитивною загальною оцінкою рецензованої дисертаційної роботи висловимо деякі зауваження:

1. У першому розділі дисертаційної роботи «Теоретичні засади дослідження комунікації як чинника прив'язаності у дитячо-батьківських стосунках» представлено результати дослідження авторкою проблеми спілкування та комунікації, їхніх особливостей і механізмів у філософії (В. Біблер, М. Бубер, М. Каган та ін.); лінгвістиці (Т. Винокур, Л. Щерба та ін.); нейропсихології (Ж. Глозман, Ю. Мікадзе та ін.), психолінгвістиці та лінгводидактиці (А. Богущ, Н. Гавриш, О. Лещенко, К. Крутій, М. Пентилюк, С. Хаджирадева та ін.), соціальній психології (Г. Бевз, П. Горностай, В. Васютинський, Н. Довгань та ін.). На нашу думку, перший розділ дисертаційної роботи суттєво б збагатив більш детальний аналіз даної проблеми у вітчизняних спеціальних психолого-педагогічних дослідженнях (С. Конопляста, І. Мартиненко, І. Марченко, І. Омельченко, Н. Пахомова, О. Проскурняк, Л. Руденко, В. Синьов, Т. Скрипник, В. Тарасун, Л. Фомічова, Д. Шульженко).

2. Наскрізною лінією дисертаційного дослідження є поняття «порушення мови», «порушення мовлення», «комунікативні порушення». Потребує уточнення розуміння авторкою представлених дефініцій.

3. У дисертаційній роботі Г. В. Усатенко оперує поняттям «виражена форма інвалідності» (с. 50). Разом із тим у вітчизняному законодавстві відносно дітей (у залежності від міри втрати здоров'я, залежності від стороннього догляду, допомоги

або диспансерного нагляду і здатності до самообслуговування) встановлюється I – IV ступінь інвалідності та відповідна категорія. Тож потребує уточнення розуміння та вжитку Ганною Володимирівною у дисертаційній роботі поняття «виражена форма інвалідності».

4. Загальновідомо, що при розладах аутистичного спектру, інтелектуальних, мовленнєвих та/або слухових порушеннях у дітей виникають якісно своєрідні комунікативні особливості, що суттєво впливають на розвиток і перебіг комунікативної діяльності. У формувальному експерименті взяли участь «96 сімей, які виховують дітей віком від 3 до 17 років з діагностованими вираженими порушеннями мови та мовлення». У зв'язку з цим потребує уточнення, стосовно яких груп дітей здійснювалось емпіричне дослідження асистованої комунікації та прив'язаності в дитячо-батьківських стосунках і чи були авторкою в результаті дослідження виявлені ці комунікативні особливості в контексті різних варіантів дизотогенетичного розвитку.

5. На с. 70 дисертаційної роботи авторка зазначає, що «бар'єрами для використання допоміжної комунікації є доступ до засобів асистування, символів, гаджетів, посібників, а також недостатня обізнаність комунікативних партнерів, батьків або осіб, які їх замінюють». На нашу думку, суттєво б збагатило роботу урахування й опис модальностейспецифічних закономірностей зорового сприймання й розуміння дітьми з розладами аутистичного спектру, інтелектуальними, мовленнєвими та слуховими порушеннями стимульного матеріалу для асистованої комунікації й надання на цій основі диференційованих рекомендацій батькам.

6. Є зауваження щодо оформлення самої роботи у ракурсі презентації одержаних емпіричних результатів. Це стосується, зокрема, другого розділу, який перенасичений великими за обсягом таблицями, які займають практично цілу сторінку (табл. 14–19 другого розділу). Це дещо ускладнює сприйняття матеріалу. Було б доцільно таблиці, що не несуть ключового змістовного наповнення, подати в окремому додатку, завдяки чому текст би був розвантаженим і легше б сприймався. До того ж ускладнюють навігацію по роботі відсутність у змісті

дисертації інформації про сторінки розміщення розділів і параграфів. У роботі наявні поодинокі пунктуаційні та граматичні помилки.

Проте, зазначені зауваження не спростовують загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження, а певною мірою доповнюють об'єктивну характеристику практичної складності та теоретичної значущості проблеми.

Загальний висновок

За науковим рівнем дисертаційна робота Усатенко Ганни Володимирівни «Асистована комунікація як чинник прив'язаності в дитячо-батьківських стосунках» є самостійною, цілісною науковою працею й вагомим внеском у теорію та практику соціальної психології. Як за змістом, так і за оформленням рецензована дисертаційна робота відповідає вимогам Наказу МОН України від 12.01.2017 № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (зі змінами, внесеними згідно із Наказом МОН від 31.05.2019 №759) та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 № 44 (зі змінами від 21.03.2022 № 341), а його авторка Ганна Володимирівна Усатенко – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 «Психологія», спеціалізацією – соціальна психологія; психологія соціальної роботи.

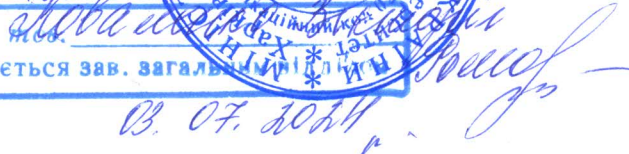
Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук,
кандидат психологічних наук, доцент,
завідувач кафедри спеціальної педагогіки
Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди

Вікторія КОВАЛЕНКО

Підпис
засвідчується зав. загальною адміністрацією

В. 07. 2024